

Vinkeveen, Loenen en Lopik. Ook was er opslag bij Huis te Abcoude, Huis ter Aa bij Breukelen en Huis ter Haar (kasteel De Haar). Vermoedelijk heeft ook het Utrechtse Overkwartier in dezelfde tijd nieuwe netten aangeschaft. Bakens in het veld dienden tijdens de jacht voor de oriëntatie van de drijvers en molenaars gaven aan de jagers door waar de wolven naartoe trokken. De grote wolvenjacht op 14 april 1592 vond plaats onder eindverantwoordelijkheid van stadhouder prins Maurits. De Gedeputeerden van Utrecht hadden voor deze drijfjacht een gedetailleerd plan opgesteld, dat sterk leek op een militaire operatie. Alle inwoners uit de vier kwartieren van het Sticht, met uitzondering van behoeftige personen boven 60 jaar en kinderen onder 14 jaar, moesten zich bij zonsopgang melden bij hun rotmeesters (buurthoofden) of schouten, waarna men op weg ging naar de verzamelpunten voor de drijvers. Alle mogelijke slag- en steekwapens waren toegestaan, maar geen vuurwapens en jachthonden, om ongelukken te vermijden. Op twee plaatsen werden wolfsnetten opgesteld, in het westen nabij Breukelen aan de Vecht en in het oosten op de Amerongse Berg. Drijvers uit verschillende plaatsen voegden zich samen tot grotere groepen om de wolven langs de netten op te jagen naar de jagers. In het Gooi moesten vele sloten en kanalen worden overgestoken, waarvoor bootjes klaarlag. Wolven die via de Vecht probeerden te ontkomen, werden ook met bootjes opgevangen en doodgeslagen. Dieren die bij de Amerongse Berg wisten te ontsnappen, werden aan de andere kant door Gelderse jagers opgewacht. Ruim een jaar later, op 30 april 1593, werd er opnieuw een grote wolvenjacht gehouden.

Kennelijk waren de ervaringen van het jaar daarvoor reden om het nu anders aan te pakken. Sommige gebieden werden al een dag eerder afgejaagd en slechts boeren werden nu als drijvers opgeroepen. Omdat de vorige jacht nogal chaotisch was verlopen, werd nu alleen nog in de richting van de Amerongse Berg gejaagd.

Verdwijning en terugkeer

In de loop van de 17e eeuw nam het aantal vermeldingen van wolven in Utrecht geleidelijk af. Een opleving was er nog in 1646, vooral in het Overkwartier, waar veel varkens en schapen werden doodgebeten. Ook vond bij De Bilt het eerdergenoemde dodelijke incident plaats met een jager. Gerard Ploos van Amstel, jagermeester van Utrecht, stelde daarop voor om een generale wolvenjacht te houden. Hij kreeg toestemming van Gedeputeerde Staten om een plan te maken, maar toen de omvang en de kosten van de onderneming eenmaal duidelijk waren, werd die snel weer afgeblazen. Het bleef bij een verhoging van de wolvenpremies. Daarna zijn er in de provincie Utrecht nog maar enkele meldingen van wolven genoteerd. Na 1680 ontbreken die zelfs helemaal, hoewel volgens de overlevering nog rond 1775 een wolf op de heide bij Driebergen zou zijn gezien. In de loop van de 18e eeuw was de wolf nagenoeg verdwenen uit grote delen van uit Utrecht en Gelderland ten noorden van de grote rivieren. Voor het eerst sinds zeer lange tijd huist er tegenwoordig weer een wolf op de Utrechtse Heuvelrug. Dat roept enthousiasme, maar ook vragen op. Het boek van Van Heugten geeft daar geen directe antwoorden op, maar biedt een historisch perspectief op de relatie tussen mens en wolf.

Literatuur

- Wim van Heugten, *De wolf in de Lage Landen. Een historisch overzicht* (Utrecht 2023).
- Nicolaas van der Monde, 'Wolvenjagt in de provincie Utrecht', *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht* 6 (1840), p. 57-65.
- J.J. Ploos van Amstel, 'De jacht in het zeventiende-eeuwse Utrecht', *Nederlandse Jager* 91 (1986), p. 482-483.
- E.M.A. Timmer, 'Wolvenjachten in Utrecht tijdens de Republiek', *Maandblad Oud-Utrecht* 5 en 6 (1931), p. 42-44 en 57-59.

Overige bronnen zijn te vinden in het boek van Van Heugten, waarop dit artikel is gebaseerd.

- ▼ Muurschildering van een wolf en een geschrokken katje aan de Adelaarstraat in Utrecht, gemaakt door Rob Heerdink naar aanleiding van een wolf in Drenthe, 2015. DICK GOOSEN, HET UTRECHTS ARCHIEF

De apotheek van Anthony d'Ailly in Amsterdam, geschilderd door Johannes Jelgerhuis, 1818. RIJKSMUSEUM

De Biltse doldrank uit Woerden

In de 19e eeuw was er in Woerden een kruidendrank te koop als remedie tegen hondsdolheid. Het product werd eerder vervaardigd in De Bilt, zodat de doldrank algemeen bekend stond als 'Biltsche drank'. De samenstelling was geheim, maar desondanks genoot het middel het vertrouwen van velen, onder wie aanvankelijk ook medici en bestuurders. Gaandeweg nam echter het wantrouwen toe. Na de ontdekking van Louis Pasteur bleek het drankje nutteloos.

Kees Floor werkte onder andere bij het KNMI in De Bilt. Thans publiceert hij vooral over lokale en regionale historie.

In grote delen van Europa had men in vroeger eeuwen te maken met hondsdolheid, een dodelijke ziekte met een akelige afloop. Men

liep het meestal op na een beet, krab of lik van een dolle hond. In een vergevorderd stadium van de ziekte kan de ongelukkige een grote afkeer en angst ontwikkelen voor (het drinken van) water. Om die reden werd hondsdolheid ook wel watervrees genoemd. Bij uitbraken van de ziekte zagen lokale en

provinciale overheden zich soms genoodzaakt in te grijpen. Honden moesten aan de ketting of worden voorzien van een degelijke muilkorf. Dieren die de verschijnselen van hondsdolheid vertoonden en loslopende honden moesten direct worden afgemaakt. Om sterfgevallen door hondsdolheid of angst daarvoor te voorkomen, waren dergelijke maatregelen alleen echter onvoldoende. Er was ook behoefte aan middelen en behandelingen om de ziekte te voorkomen of te genezen. Men ging ervan uit dat de ziekte werd veroorzaakt door een vergif dat bij de beet door een schuimbekkende, dolle hond in het bloed terecht kwam. Het was dus zaak de wond goed te behandelen, bijvoorbeeld door het gebied rond de wond uit te snijden, er een geschikt kruid op te leggen of met een heet ijzer te bewerken. De regel 'zachte heelmeeesters maken stinkende wonden' werd genadeloos toegepast. Ook moest de wond worden

De Dulle-Hond

uitgespoeld met een bewezen effectief middel. Dat kon zout water zijn of wijnazijn, maar ook talrijke kruidendrankjes deden dienst. Daarnaast werden dergelijke drankjes ingezet voor inwendig gebruik om de ontwikkeling van hondsdolheid bij slachtoffers van een hondenbeet te stoppen of te vertragen. Die drankjes waren bedoeld voor mens en dier.

Geheim recept uit De Bilt

De recepten van de drankjes waren vaak geheim. Daardoor vormden de doorgaans als onfeilbaar bestempelde behandelingen tegen hondsdolheid en watervrees een aantrekkelijke bron van inkomsten voor degenen die voorgaven over zo'n geheim te beschikken. Iemand die zo'n arcanum uiterst succesvol wist uit te baten, was gerechtsbode, herbergier en landbouwer Jan de Waal (±1677-1752) uit De Bilt. Hij beschikte over het recept van de zogeheten Biltse drank, ook wel Biltse kookdrank of Biltse doldrank genoemd. Vanaf ongeveer 1700 werd dit als geneesmiddel gepresenteerde kruidendrankje in De Bilt vervaardigd en per botteltje (fles) verkocht. Een handleiding voor gebruik was bijgevoegd.

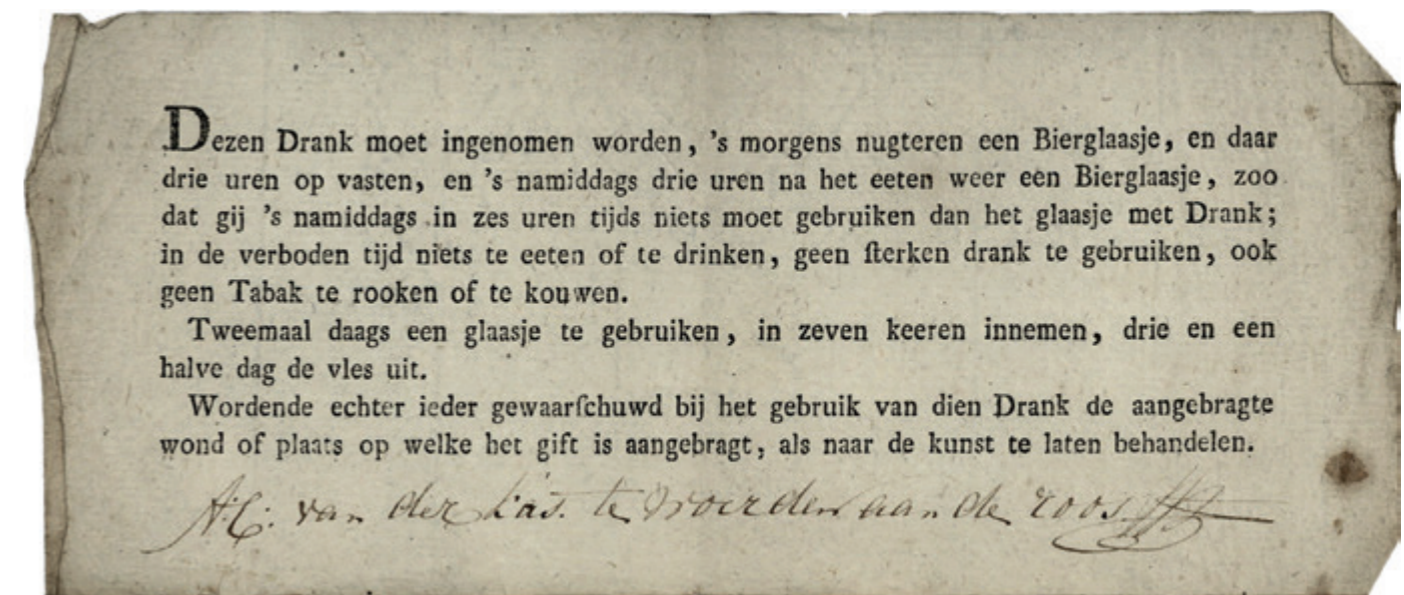
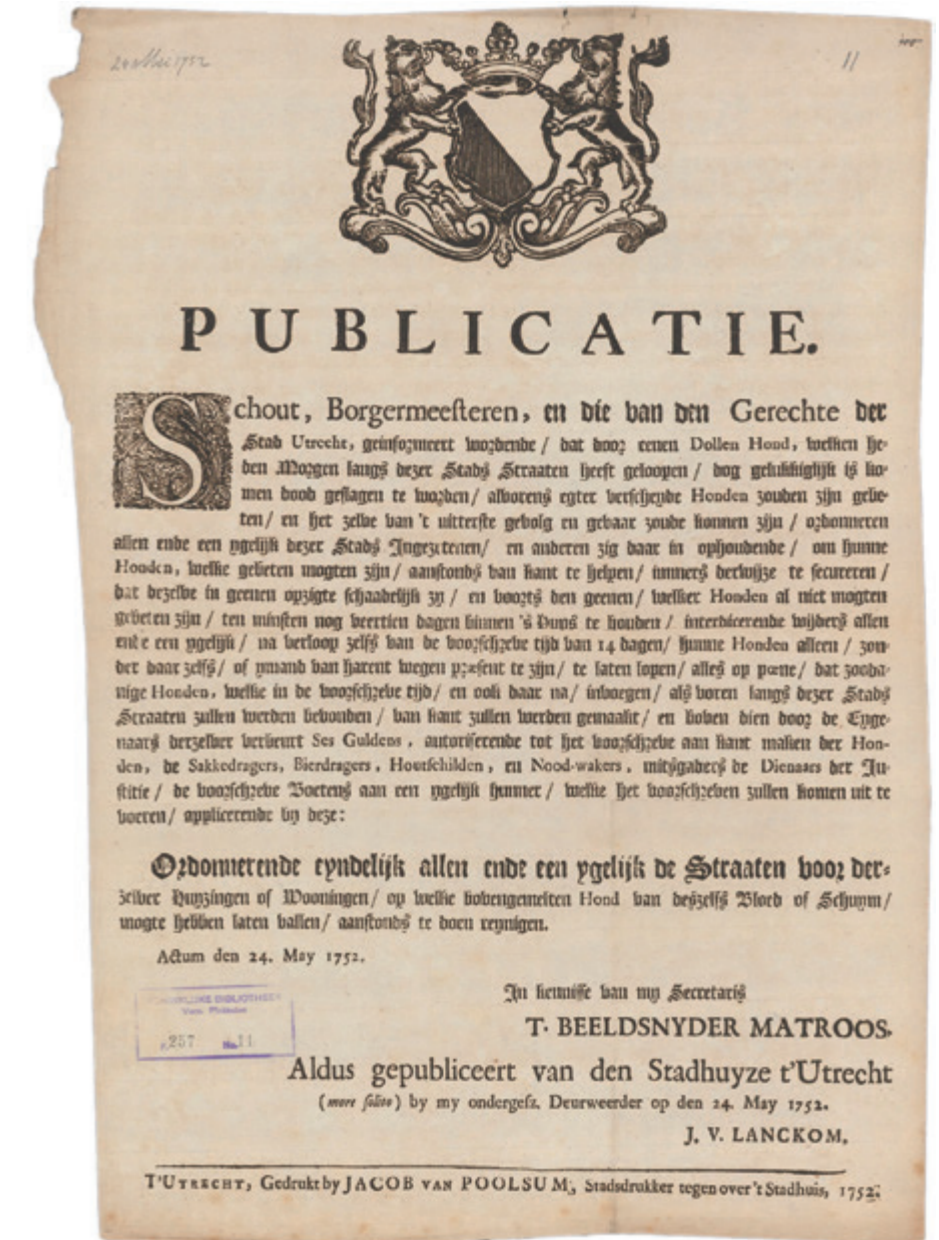
De Biltse drank was in de 18e eeuw uitsluitend in De Bilt te verkrijgen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het verhaal van Hendrik Jan Warsink uit Amsterdam. Hij was gelikt door een dolle hond en begon verschijnselen van hondsdolheid te vertonen. Hij begaf zich op 15 juni 1778 per schuit naar Utrecht en ging vandaar door naar De Bilt

om daar de drank tegen dollehondsbeten te gebruiken. Hij dronk twee glazen en kwam tot rust. De dag daarop vertoonde hij echter de symptomen van watervrees en werd hij, twee minuten nadat hij nog met een chirurgijn had gesproken, dood op zijn stoel gevonden. Warsink vormde een huishouden met Juliana Mulder en haar zoon Paulus. Beiden kregen de Biltse drank toegediend, maar ook bij hen mocht het niet baten. Hoewel de samenstelling van de Biltse drank geheim was, probeerden sommigen daar toch achter te komen, vaak om een graantje mee te pikken van het kassucces, maar ook uit wetenschappelijke belangstelling of omwille van een betaalbare gezondheidszorg. Een eerste aanknopingspunt vormde een receptenboek uit 1723 met daarin een remedie tegen hondsdolheid, gevolgd door de tekst: 'Dit is hetzelfde recept dat men te Utrecht aan de Bildt en in Gelderland op het dorp Heerden bij chirurgijn dr. Proper gereed maakt en voor onfeilbaar verkoopt en gebruikt.' Een alternatieve samenstelling van de Biltse doldrank werd in 1781 geopperd door David van Gesscher, heelmeeester van het St. Pietersgasthuis te Amsterdam. Hij vermoedde dat het een klassiek recept was, ontleend aan een geneeskundig werk uit 1642 van de Dordtse arts en schrijver Johan van Beverwyck. Van Gesscher had de Biltse drank vergeleken met een volgens dit recept vervaardigde drank. Hij vond geen verschillen in kleur, reuk, smaak en zuurtegraad. Wel bleek de Biltse drank een etmaal langer houdbaar.

- < Dolle hond uit het *Huishoudkundig handboek voor den stedeling en landman*, 1800. [BURGERSDIJK EN NIERMANS AUCTIONS](#)
- > Publicatie van de stad Utrecht met maatregelen tegen de verspreiding van hondsdolheid, 24 mei 1752. [KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK](#)
- ✓ Guichelheil, 'vanouds aangeprezen tegen hondsdolheid', afgebeeld in *Flora Batava*, 1800. [KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK](#)
- ✓ Bijsluiter bij de Biltse drank tegen hondsdolheid, ondertekend door 'A.C. van der Kas te Woerden aan den Roos', circa 1816. [HAAGS GEMEENTEARCHIEF](#)

Als belangrijk bestanddeel van de Biltse drank werd vaak het kruid guichelheil genoemd, onder anderen door de Amsterdamse chirurgijn Frederik Buchner. Hij publiceerde zijn 'recept voor de rasernye' in 1788, verklaarde dat het identiek was aan dat van de Biltse drank en zette zich sterk af tegen de geheimhouding van recepten voor hondsdolheid: 'Het voordeel toch dat een enkel Persoon, Familie of zelve een geheele Plaats heeft, kan niet opweegen tegen het verlies van een eenig mensch door het gemis van dit middel.' Buchner begreep ook niet dat zo'n probaat medicijn nog niet gekocht was door een vorst of een overheidsinstantie, om het vervolgens voor algemeen gebruik vrij te geven. Voor een bezitter van een onfeilbare remedie tegen de hondsdolheid zou dat ook een aantrekkelijk verdienmodel kunnen zijn. Bovendien waren daar al precedentes van. Zo hadden de Staten van Friesland in 1731 de beschikking gekregen over een recept van een zekere mevrouw Hycke Botes uit Ferwerd tegen hondsdolheid. Als tegenprestatie kreeg ze een pensioen voor haarzelf en voor haar zoon. De Staten van Gelderland hadden in 1744 van ene mevrouw Retra uit Doesburg een 'geheim en gereputeert' recept verkregen dat 'sedert Jaaren herwaarts met goed succes gebruikt was'.

Als beloning zetten de Staten een lijfrente van 500 gulden vast voor elk van haar beide dochters. Frederik de Grote, koning van Pruisen, kocht in 1777 'uit waare menschenliefde, voor een aanzienlyke som gelds, van een landsman in Silesien, een geneesmiddel tegen den beet van een dolle hond, welk door langduurige ondervinding, probatum [effectief] was bevonden'. Zoiets had men met de Biltse drank toch ook kunnen doen, moet Buchner hebben gedacht.

Naar Woerden voor de Biltse drank

Na de dood van recepthouder Jan de Waal was de exploitatie van de Biltse drank voortgezet door zijn zoon Albertus de Waal (1734-1775). Zijn weduwe, de uit Woerden afkomstige Aafje Oostrum (1741-1797), zette later de handel voort. Haar overlijden in 1797 betekende het einde van de productie en verkoop in De Bilt van de inmiddels befaamde kruidendrank tegen hondsdolheid. Toch was daarmee het doek voor de Biltse kookdrank nog niet gevallen. Het recept kwam in handen van de volgende generatie. Maria de Waal (1765-1816), een dochter van Albertus en Aafje, nam het stokje over. Ze was in 1788 getrouwd met de Woerdense meester-pannenbakker Kornelis van der Kas. Vanaf 1 mei 1801 werd de doldrank uitsluitend nog in Woerden vervaardigd en verhandeld. Na de dood van Maria de Waal plaatste haar oudste zoon Albertus Cornelis van der Kas (1793-1871), herbergier en koffiehuisouder te Woerden, meteen een advertentie in de *Opregte Haarlemsche Courant*: 'Den Ondergetekende, door het overlijden zijner Moeder, de Weduwe Kornelis van der Kas, ingevolge Contract, *alleen*, gekomen zijnde

in het bezit van het onfeilbaar Recept tegen de Dollehondsbeet, in het bereiden van welk Recept hij zijne Overledene Ouders zedert lange Jaren heeft geadsisteert; adverteerd hier mede, dat door hem met het bereiden en debiteren van gemelde *Doldranken* wordt gecontinueerd. Damlust, onder Woerden, den 10 December 1816. A. C. van der Kas.' In de 19e eeuw moest men dus naar Woerden om de Biltse drank te bemachtigen. Ook inwoners van De Bilt moesten voor de naar hun dorp genoemde drank daarheen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het verslag van de hondsdolheid van Biltenaar Hendrik van Woudenberg, die op Eerste Kerstdag 1801 aan de ziekte overleed. Volgens het overzicht van de kosten die zijn ziekte met zich mee had gebracht, leverde Kornelis van der Kas tien flessen van de Biltse kookdrank à 2,60 gulden per stuk; een inwoner van De Bilt declareerde een bedrag van 1 gulden 19 stuivers en 4 penningen voor het ophalen van die flessen uit Woerden.

- < Muilkorf voor een dolle hond, 19e eeuw. UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT
- ✓ Bord dat waarschuwt voor heersende hondsdolheid, circa 1900. UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT
- > Louis Pasteur ziet toe op een inenting tegen hondsdolheid. Franse prent, 1885. POSTERAZZI

Andere gevallen geven ook aan dat men naar Woerden moest afreizen om de Biltse drank op te halen. Zo werden op 8 april 1847 in Vlaardingen landbouwer In 't Veld en een van zijn knechten talloze malen gebeten door een dolle hond. Niet veel later op die dag ondergingen tuinman Kloosterman en zijn dochter eenzelfde lot. De volgende ochtend reden beide heren zo snel mogelijk naar Woerden om daar het 'beroemde middel tegen de watervrees' te gaan halen. Ook toen in de gemeente Hof van Delft op 14 oktober 1865 de zoon van landbouwer L. Romeyn gebeten werd door een dolle hond, stuurde men iemand naar Woerden om de Biltse drank te halen. En toen op 12 augustus 1872 Pieter Verdouw uit Nieuwerbrug, die op zijn zevende verjaardag een hondje cadeau had gekregen, door die hond gebeten was, ging men een dag later naar het in dit geval gelukkig nabijgelegen Woerden om een doldrank voor hem te halen. In de grote steden was men voor wat beschikbaarheid van de Biltse drank betreft, beter af dan elders in het land, zeker in de tijd dat medici en overheden nog het volste vertrouwen in het middel hadden. In Amsterdam was de Biltse drank vanaf de jaren 1790 verkrijgbaar in de Stads-apotheek en in het Gasthuis. De overheidsmaatregelen om het aantal honden terug te dringen en zo de hondsdolheid te bestrijden, waren mede een gevolg van het feit dat de apotheken de Biltse drank niet aan konden

slepen, zo groot was de vraag. In Haarlem was de Stads- en Gasthuis-apotheek vanaf 1803 verplicht de Biltse geneesdrank tegen de dollehondsbeet op voorraad te hebben. Datzelfde gold in Alkmaar vanaf 1829. Ook in de apotheek van Den Haag kon je het krijgen. In de apotheek van Hoorn stond het middel eveneens verplicht op de plank, ondanks het feit dat de plaatselijke chirurgijn en apothekers geen heil zagen in het middel. Omdat de Biltse doldrank niet lang bewaard kon worden, betekenden de plekken waar de drank op voorraad gehouden moest worden gegarandeerde afzet voor Albertus van der Kas.

Volkomen nutteloos

Over de Biltse drank werd aanvankelijk vaak met lovende woorden gesproken, ook al waren er gevallen bekend waarin het middel niets had uitgehaald. Gaandeweg was het wantrouwen echter toegenomen. In een dispositie van de Minister van Eeredienst en Binnenlandse Zaken uit 1809 stond al de volgende waarschuwing: 'Men moet zich op de Bilsche Drank, ingeval iemand door een Hond mogt gebeten zijn, alleen niet verlaten, maar voorzigtig handelen, door zoo spoedig mogelijk eenen deskundigen te raadpleegen, ten einde ook gebruik te kunnen maken van andere door de latere Geneeskundigen voorgestelde, en misschien meer werkzame inwendige middelen...'. Na een geval waarin de Biltse drank de dood van een patiënt weer niet had voorkomen, deed de Amsterdamse medicus Gerard Suringar in 1839 een vergelijkbare waarschuwing uitgaan: '...om aan zijne niet geneeskundige stadgenoten te berigten dat ook deze patiënt weder even vruchteloos als acht in vroeger jaren door hem in het Gasthuis behandelde lijdens aan watervrees, van den beginne af de zoogenaamde Biltse drank als voorbehoedmiddel gebruikt heeft, terwijl eene doelmatige plaatselijke behandeling, dadelijk of spoedig na de verwonding, waarvan het onfeilbare nut herhaalde malen, ook in het Gasthuis, gebleken is, verzuimd was geworden.' In 1850 besloot de Haagse apotheek de Biltse drank niet langer op voorraad te

houden of te verkopen. Wie het wilde hebben moest voortaan zelf naar Woerden gaan. Drie jaar later verzocht de Rijks-overheid de provinciebesturen om aan alle gemeenten door te geven 'dat volgens het oordeel van erkende deskundigen de zogenaamde *Bilsche drank* als specifiek middel tegen dollen hondsdolheid geen vertrouwen verdient.' Veel duidelijker kon men toch niet zijn. Desondanks was het middel daarna nog zo'n dertig jaar verkrijgbaar, eerst in Woerden en uiteindelijk in Rotterdam. Het is opmerkelijk dat ook de overheid in 1853 nog steeds de naam 'Bilsche drank' gebruikte. Kennelijk was dat een ijzersterk merk, ondanks het feit dat het product al meer dan vijftig jaar in Woerden werd vervaardigd. De Woerdenaar Albertus van der Kas zette de productie en verkoop van de Biltse doldrank voort tot aan zijn overlijden op 27 december 1871. Nog kort voor zijn dood adverteerde hij met zijn product. De drank was toen al veel van zijn status als onfeilbaar geneesmiddel kwijtgeraakt. Toch deed zijn zoon en naamgenoot (1830-1886) nog een poging het recept uit te baten. In 1872 liet hij namelijk nog van zich horen via een advertentie in de *Goessche Courant*. Drie jaar later verhuisde

hij naar Rotterdam. In 1882 adverteerde hij nog steeds met zijn kruidenmengsel, ditmaal in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* met de alleen bij hem verkrijgbare 'Bilsche drank'. Daarna heeft men van die meer dan 180 jaar oude kookdrank en zijn uitbaters weinig meer vernomen. In 1885 toonde de Franse natuur- en scheikundige Louis Pasteur aan dat hondsdolheid wordt veroorzaakt door een virus en door een inenting kan worden voorkomen of bestreden. De Biltse kookdrank en vergelijkbare kruidendrankjes bleken volkomen nutteloos. Dat zal ongetwijfeld het definitieve einde betekend hebben van de geruime tijd onbegrepen-succesvolle Biltse doldrank.

Bronnen en literatuur

- P.H. Damstee, 'De Biltse drank tegen dollehondsbeet', *Jaarboek Oud Utrecht* (1959) p. 121-138.
- Kees Floor, 'Biltse drank tegen hondsdolheid', *Argos* 54 (maart 2016) p. 156-159.
- Kees Floor, 'Wonderdrankje tegen hondsdolheid', *Fryslân* (maart-april 2023) p. 22-25.
- G. van Stavel, 'Bestrijding van de hondsdolheid in de 18e en 19e eeuw', *Heemtijdinghen* (juni 2004) p. 37-49.
- Historische kranten via delpher.nl en krantenbankzeeland.nl.